

Перші кроки вже зроблено: науково-публіцистичне видання „Безсмертя”, „Подвиг на віки”; публікації статей Ковалю М., Короля В., Лисенка О., Муковського І. [10] Вимальовується досить об’єктивна картина подій Великої Вітчизняної війни, і навіть більше – розглядаються і ставлять проблеми перед сучасними і майбутніми поколіннями.

Література

1. Коваль М.В. Друга світова війна та історична пам’ять // УІЖ. - № 3 (423). – К.: Наукова думка, 2001. - 9 с.
2. Безсмертя. Книга пам’яті України. 1941-1945. – Київ, 2000. – 480 с.
3. Центральний державний архів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф.4620. Оп. 3. – Спр. 19. – Арк. 49.
4. Некрич А.М. 1941. 22 июня. – М., 1965. Некрич А.М. 1941. 22 июня. – 2-е изд., доп. И пере раб. – М.: Пам’ятники исторической мысли, 1995.
5. История городов и сел Украинской ССР в 26-и т. – К., 1979. – 384 с.
6. Сталин И.В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. – М., 1949.
- Калинин М.И. Отечественная война Советского Союза против немецких захватчиков. – М., 1942; Он же. Все для фронта! Все для победы! – М., 1942.
7. Щербаков А.С. Под знаменем Ленина. – М., 1942.
8. Історія України. Документи. Матеріали. (Упорядкування, коментарі В.Ю.Короля). – К., 2001. – С. 330-331.
9. Король В.Ю. Історія України. – К., 1999. – 270 с.

*Сацький П.В.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

РОЗКЛАД РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ 1980-Х НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР. (передумови та характеристика процесу)

Політична система сучасної України бере свій початок від політичної системи УРСР, республіки СРСР. Тобто радянської системи. Відповідно, процесу становлення політичної системи України в період 1991-2000 рр. передував процес розкладу радянської системи.

Але що собою являла радянська система в УРСР та в СРСР? Перш за все вона характеризувалась пануванням однопартійної системи, що було зафіксовано в статті 6 Конституції СРСР [1] та Конституції УРСР [2]. По-друге, пануванням

системи Рад [3]. Система Рад була ознакою народовладдя, яке забезпечувалось виборністю практично всіх органів влади знизу та догори, більше того, Конституцією було зафіксовано, що Ради є вищими органами влади, інші органи влади підзвітні їм [4]. Але обмежувалось народовладдя тотальним пануванням правлячої Комуністичної партії. Згідно статті Конституції СРСР та статті Конституції УРСР висувати кандидатів у депутати Рад мали право лише Комуністична партія, ВЛКСМ, профспілкові організації, трудові колективи [5]. Тобто право висунування кандидатів було обмежене колом організацій, що позбавляло будь-яку альтернативну організацію до правлячої партії і похідних від неї організацій не просто можливості висунування кандидатів в Ради, а і, відповідно, самого сенсу існування.

Отже для того, щоб отримати можливість повноправного існування, політичні організації, альтернативні до правлячої партії та підконтрольних їй організацій, мали добитися можливості для отримання права брати участь у виборах до Рад. Чого можна було досягти лише внесенням змін до Конституції СРСР. Зміни до Конституції союзної республіки, зокрема УРСР, не були дієвими на території республіки, так як була обов'язковою відповідність Конституції Союзу [6]. Правляча партія та підконтрольні їй організації, маючи виняткове право висунування кандидатів в депутати до Рад, використовуючи його, формували абсолютну більшість та контролювали діяльність своїх депутатів в Радах, спрямовуючи їх роботу через партійні комітети. Депутатів, висунутих трудовими колективами діяльність спрямовувалась партійними комітетами на підприємствах, що зафіксовано в Уставі партії [7].

Тобто, маючи абсолютну більшість в Радах, правляча партія забезпечувала неможливість зміни Конституції та устрою СРСР та союзних республік, внесення будь-яких змін в законодавство конституційним шляхом. Це створювало підстави для того, щоб альтернативні Комуністичній партії організації прагнули проявити себе, але могли це зробити лише неконституційним шляхом, так як Конституцією і чинним законодавством СРСР та союзних республік не передбачалась політична діяльність партій та організацій крім Компартії та організацій похідних від неї.

Отже двома статтями Конституції СРСР встановлювалась абсолютна диктатура однієї партії практично в усіх сферах життя СРСР. Таким чином регулювання суспільного життя відбувалось вже не законодавством держави, а фактично партійним Уставом, який складався та діяв в рамках чинного законодавства, яке було під статутним, так як при тотальному контролі радянських органів влади Комуністичною партією, зміни в законодавство вносились за ініціативою партійних органів, які керувались Уставом правлячої партії.

Відповідно, підконтрольними правлячій партії були і органи виконавчої влади, які формувались Радами, включаючи і Раду міністрів СРСР та союзних республік [8].

За таких умов в самій правлячій партії мала бути практична одностайність дій та тотальна згода з політикою партії. Ця одностайність досягалась також завдяки дії Уставу партії та регулюванню його нормами всіх сфер життя кожного члена партії [9]. Про ефективність такого регулювання говорять висловлювання самих членів Комуністичної партії, які обіймали номенклатурні посади, зокрема: Ю.Іоффе [10] (колишній директор об'єднання "Стахановвугілля", Народний депутат УРСР та України), В.Масол [11] (колишній керівник Держплану УРСР та Голова Ради міністрів УРСР). Отже відбувалось в законодавчому полі радянської системи не лише обмеження опозиційних та альтернативних до правлячої партії організацій, а й значне обмеження діяльності самих членів партії, включаючи її верхівку аж до Генерального секретаря ЦК КПРС. Саме це мав на увазі останній Генеральний секретар ЦК КПРС М.Горбачов, говорячи: "Апарат (партії-Авт.) – це така сила, яка кого завгодно зжує" [12].

Статутні норми забезпечували існування чіткої ієрархічної системи, яка встановлювала права та обов'язки, закріплені за кожною номенклатурною посадою члена Компартії. Так, дуже чітко регламентувалось матеріальне забезпечення того чи іншого функціонера, чиновника тощо. Відповідний статус та матеріальне забезпечення забезпечували положення в суспільстві (про що говорять спогади В.Масола та Бандровського [13]).

Але дана регламентація всіх сфер життя радянського суспільства та діяльності правлячої партії давали деякі побічні ефекти наряду з ефективністю підтримання виконавчої дисципліни всередині партії та в усіх сферах життя держави і радянського суспільства. В першу чергу-це обмеження ініціативи особистості, що найнебезпечніше – ініціативи керівників на вищих щаблях влади. По-друге, можливість для виникнення ситуації відсутності ротації кадрів в партійному апараті та виконавчій владі, а також в середовищі господарської номенклатури. Третій наслідок впливає із двох попередніх-прагнення функціонерів, як партійних так і господарських до усамостійнення та максимального виходу з-під контролю партійної дисципліни. Ю.Іоффе, розкриває цю ситуацію, описуючи процес утворення госпрозрахункових виробничих та комерційних організацій в період перебудови в СРСР [14]. І.Юхновський, Народний депутат України, керівник депутатського об'єднання "Народна Рада" у Верховній Раді України дванадцятого скликання, в своєму виступі з приводу доцільності заборони діяльності КПУ обґрунтовує сенс такого кроку для України тим, що господарники та адміністративні і державні службовці будуть позбавлені партійного тиску [15].

Перші прояви вказаних явищ починають з'являтися в період 1970-1980-х рр., в так званий “період застою”. Практична відсутність ротації кадрів на всіх рівнях повністю придушує ініціативу партійних керівників та представників господарської номенклатури в прагненні переходу на вищий щабель в радянській ієрархії. Саме цю проблему має на увазі В.Врублевський, пишучи: “Один із проявів її (партії-Авт.) сили перетворився з часом на свою протилежність-страшну кадрову слабкість, якщо не сказати-виродження. Забезпечивши партії в екстремальних умовах боротьби за владу, революції, війни, післявоєнних випробувань здійснення на практиці гасла “Кадри вирішують все”, номенклатурна система надалі, в умовах стабілізації обстановки, наче гігантська сітка, душила приток в керівництво нових талановитих людей, якими була так багата країна” [16].

Відсутність такої ініціативи приводить до прагнення номенклатури різних рівнів забезпечити собі ефективність діяльності на займаному місці. Зокрема, М.Багров, колишній працівник апарату ЦК КПРС, а згодом керівник обкому партії Криму, в своїй книзі спогадів, пишучи про період роботи в апараті ЦК КПРС в 1989-1990 рр., говорить, що основна діяльність структур Компартії зосереджувалась в цей час в регіонах СРСР, відповідно, зростала і їх вага в союзному управлінні [17]. Дане явище наприкінці 1980-х рр. можна вважати наслідком “періоду застою”. А це веде, поперше, до корупції та масових зловживань посадових осіб та керівників партійних організацій, про що говорить М.Горбачов в своїй книзі “Перебудова та нове мислення для нашої країни і всього світу”, говорячи про передумови розпочатої ним перебудови: “Багато партійних організацій на місцях не змогли утриматися на принципових позиціях, повести рішучу боротьбу з негативними явищами, всюдозволеністю, круговою порукою, з ослабленням дисципліни... У деяких керівних ланках з'явилося зневажливе ставлення до законів, мирилися з численними фактами окозамилування і хабарництва, догідництва і славослів'я” [18]. По-друге, до відцентрових тенденцій в партійній системі, та, відповідно, в адміністративному керівництві державою СРСР, про що зазначалось в Програмі КПРС, прийнятій двадцять сьомим позачерговим з'їздом КПРС в 1987 р. [19].

За періоду перебування на посаді Першого секретаря ЦК КПУ В.Щербицького факти корупції та зловживання службовим становищем номенклатурними посадовцями присікались та дуже суворо карались, як згадує В.Масол, називаючи це “перегинами” [20]. На відміну від інших республік СРСР в УРСР встановленої жорсткої партійної дисципліни, яка регламентувала всі сфери життя партії та її функціонерів і представників господарської номенклатури, змушені були дотримуватися всі функціонери завдяки ролі, яку грав В.Щербицький на посаді Першого секретаря ЦК КПУ. Зокрема, щодо зловживань

службовим становищем. В.Врублевський говорить про це явище, як про особливість апаратної структури в УРСР: “...всіляким спробам елітарної“ апаратної хвороби” він (В.Щербицький-Авт.) рішуче давав відсіч” [21]. Таке жорстке дотримання партійної дисципліни пригнічувало номенклатуру. Сама “українська” специфіка апаратної структури, як висловлюється В.Врублевський [22], свідчить про загальну тенденцію та потенційний потяг партійних функціонерів до зловживань та корупції.

Забезпечував сувору дисципліну В.Щербицький, спираючись на загальні засади радянської системи, правову систему всього СРСР, яка регулювалась загальним партійним Уставом. Це дозволяло Першому секретарю здійснювати маневр, спираючись на вимоги партійної дисципліни, з метою придушення проявів непокори керівнику КПУ.

Але настільки ефективна система в УРСР не могла існувати без забезпечення її діяльності метрополією, яка давала основу життєдіяльності, підтримуючи систему ідеологічно, підтримуючи правове поле в межах Союзу та забезпечуючи непорушність управлінської вертикалі в межах СРСР.

Початок процесу перебудови був першим ударом по радянській системі в УРСР. Перебудова перекинула ідеологічну підтримку системи в УРСР, зокрема, зміна ідеологічного курсу поставила партійне керівництво республіки в повністю підвладне становище та залежність від політики Союзного центру, забравши у партійного керівництва республіки можливість впливати на процеси загальносоюзного рівня, з’явилися натяки на невиконання партійним керівництвом УРСР політики союзного керівництва. Більше того, це поставило керівництво республіки в позицію протистояння з Союзним центром та нанесло удар по його авторитету в самій республіці, що в свою чергу почало розхитувати міцну партійну дисципліну та сприяло зародженню і посиленню відцентрових тенденцій в самій КПУ та в середовищі господарської номенклатури, дане явище описували як Ю.Іоффе та М.Багров, так і представники дисидентських кіл, зокрема Л.Лук’яненко, говорячи про ситуацію з виникненням “Демплатформи” в КПУ [23].

Важливим фактором є початок розкладу партійної загальносоюзної структури. Розклад загальносоюзної партійної структури почався зі зміни структури правлячої партії, що розбивало цілісність системи, вводило її в стан кризи та призводило до послаблення ефективності функціонування. Щодо таких дій з боку союзного керівництва висловлювались ряд партійних функціонерів різних рівнів. Такі висновки роблять партійні, адміністративні та господарські функціонери радянського періоду в своїх спогадах та інтерв’ю: Ю.Іоффе [24] та Л.Кравчук [25].

Наступним важливим кроком в розкладі партійної системи було кадрове реформування. Полягало в зміщенні зі своїх посад партійних функціонерів, що робилось шляхом публікації критичних статей про них в партійних газетах, за чим ішло їх зміщення з посад, дану процедуру висвітлює Л.Кравчук в циклі інтерв'ю, що були опубліковані в 1993 р. книгою “Останні дні імперії, перші роки надії” [26]. Такий шлях реформування підривав основу ефективного функціонування партійних структур, створюючи кризи на місцях зміщення функціонерів, пов'язані з необхідністю кадрового наповнення звільнених місць досвідченими функціонерами. А це було досить складним завданням, якщо брати взнаки наслідки застійного періоду, коли була практично відсутня ротація кадрів. В наслідок чого не було можливості швидко та безболісно знайти заміну знятому з посади функціонеру, особливо в масштабах всього СРСР та навіть всієї УРСР. А в УРСР даний процес особливо боляче позначався в зв'язку з тим, що вибудувана В.Щербицьким партійна система могла реформуватися лише поступово із-за своєї замкнутості та чіткої виконавської вертикалі підпорядкування.

Не менш важливою передумовою розкладу радянської системи є економічне реформування, яке відбувалось поряд з реформуванням партійної системи. Зокрема, в якості вивільнення приватної ініціативи, починають виникати кооперативи та встановлюється госпрозрахунок на державних підприємствах. Так, як кооперативи утворюються на базі державних підприємств, то виникають прояви сприяння з боку партійної номенклатури самостійній господарській діяльності, та прагнення з боку представників господарської номенклатури організувати кооперативні організації, як висвітлює дану ситуацію господарник радянського періоду Ю.Іоффе. Ці кроки створюють економічні підвалини для розкладу радянської системи так як вони розкладають економічні підвалини загальносоюзної партійної системи та наносять удар по управлінській вертикалі. Що в свою чергу послаблює союзне економічне підпорядкування республіки та закладає підвалини для прагнення представників номенклатури, які почали усамостійнюватись від партійного контролю завдяки здобуттю певної економічної незалежності від партійного контролю, як характеризував ситуацію Голова Верховної ради СРСР А.Лук'янов [27]. Надалі починають створюватись малі підприємства при державних, що перетворює представників господарської номенклатури в самостійних суб'єктів господарювання, робиться Ю.Іоффе ж висновок. Самостійний же суб'єкт господарювання стає повністю незалежним від партійного контролю, так, як нівелюється саме поняття соціалістичної власності, яка підконтрольна органам радянської влади – Радам та їх виконавчим органам, всі ж органи влади були підконтрольні партійним структурам. Отже в зв'язку з вищеописаним процесом, партійні структури послаблюються.

Таке економічне реформування послаблює економічне підґрунтя правлячої партії. Адже незалежність економічна господарської номенклатури та госпрозрахунків на державних підприємствах посилює незалежність цієї частини номенклатури від партійних структур [28].

З 1987 р. починає ставитись питання про підвищення ролі Рад, як органу влади в СРСР, зокрема на XXVII З'їзді КПРС. Напередодні ж виборів в республіканські та місцеві Ради в СРСР на нараді в ЦК КПРС перших секретарів ЦК компартій союзних республік, крайкомів та обкомів 18 липня 1989 р. М.Горбачов в своїй доповіді так характеризує нові відносини партії і Рад: “А по суті, мова йде про створення нового механізму взаємодії партії та Рад, про політичні методи впливу партії на їх діяльність. Мова йде перш за все про розробку політики та впровадженні її через Ради” [29]. Тобто, очевидною є позиція Генерального Секретаря ЦК КПРС щодо посилення ролі Рад відносно ролі партії в державному управлінні.

Таким чином, стає очевидним, що розклад радянської системи в СРСР та в УРСР відбувався в зв'язку з реформуванням політичної та економічної структури СРСР яка була зав'язана на пануванні вирішальної ролі правлячої партії в усіх сферах життя держави. Процес перебудови започаткував ці реформи, які почались реформуванням партійної структури, що стало причиною їх розкладу та усунення КПРС від керівництва політичного та економічного в СРСР. В Україні даний процес характеризувався тим, що в УРСР партійна вертикаль була, завдяки ролі Першого секретаря ЦК КПУ В.Щербицького, значно більш організованою та чітко структурованою ніж в інших республіках СРСР. Відповідно, розклад партійних структур та пов'язаний з ним процес розкладу радянської системи в УРСР мав більш виразні ознаки ніж в інших республіках СРСР.

Література

1. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М., 1977. – 7 с.
2. Конституция Украинской Советской Социалистической Республики. – К., 1985. – 6 с.
3. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М., 1977. – 6 с.
4. Там само.
5. Конституция Украинской Советской Социалистической Республики. – К., 1985. – С. 25-26.
6. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М., 1977. – 29 с.

7. Программа Коммунистической партии Советского Союза. Устав Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1989. – С.155-156.
8. Там само.
9. Программа Коммунистической партии Советского Союза. Устав Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1989. – 140 с.
10. Иоффе Ю. Один на один с системой. – Луганск, 1994. – С.176-177.
11. Масол В. Упущенный шанс. – К., 1993. – С.18-19.
12. Врублевский В. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. – К., 1993. – 69 с.
13. Ера Бандровського. Колишній перший секретар обкому про себе і своє життя // Старий Замок. – 2001. – 24 березня.
14. Иоффе Ю. Один на один с системой. – Луганск, 1994. – 26 с.
15. Юхновський І. Україна – незалежна держава. – Львів, 1994. – 54 с.
16. Врублевский В. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. – К., 1993. – 71 с.
17. Багров Н. Крым. Время надежд и тревог. – Б.м., б.р. – 27 с.
18. Горбачов М. Перебудова та нове мислення для нашої країни і для всього світу. – К., 1987. – 17 с.
19. Программа Коммунистической партии Советского Союза. Устав Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1989. – 74 с.
20. Масол В. Упущенный шанс. – К., 1993. – 19 с.
21. Врублевский В. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. – К., 1993. – 70 с.
22. Там само.
23. Лук`яненко Л. Вірю в Бога і в Україну. – К., 1991. – 292 с.
24. Иоффе Ю. Один на один с системой. – Луганск, 1994. – С.46-47.
25. Кравчук Л. Останні дні імперії, перші роки надії. – К., 1993. – С.44.
26. Там само.
27. Лукьянов А. В водовороте русской смуты (размышления, диалоги, документы). – М., 1999. – 100 с.
28. Там само.
29. Перестройка работы партии-важнейшая ключевая задача дня. – М., 1989. – 13 с.
30. Коваль М.В. Україна у другій світовій і Великій Вітчизняній війнах. (1939-1945 рр.): Спроба сучасного бачення. – К., 1994; Україна: 1941-1945.
31. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995; ОУН-УПА і „третій рейх” // Політика і час. – 1991. – № 6; Король В.Ю. Трагізм 1941-го року //

32. Історія в школі. 2001. – № 7; Трагедія військовополонених. Свідчать архіви // Трибуна. – 1992. – № 9; Військові втрати слов'янських народів СРСР у роки

33. Великої Вітчизняної війни (1941-1945) // Трибуна. – 2000. – № 9-10;

34. Муковський І., Лисенко О. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни. – К., 1997.

Тюрменко І.І.

Національний університет харчових технологій

ІВАН ОГІЄНКО – ПОБОРНИК АВТОКЕФАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У МІЖВОЕННИЙ ПЕРІОД ХХ СТ.

Іван Іванович Огієнко (1882–1972) ввійшов в українську історію як державний та церковний діяч, учений, один з учасників та ідеологів українського національно-державного відродження, складовою якого було відродження автокефалії Української православної церкви. Активне включення І.Огієнка в автокефалізаційний процес відбулося за часів Української національно-демократичної революції (1917–1920), а концептуальне оформлення українського автокефалізму сталося в роки Другої світової війни та післявоєнний час.

Релігійним поглядам І.Огієнка загалом і питанням автокефалізму зокрема в науковій літературі не приділено належної уваги. З досить значного пласту огієнкознавчих досліджень лише З.Тіменик порушив теоретично-філософські аспекти богословсько-наукової спадщини вченого [5, 101-118; 6]. Докладніше висвітлено життя і творчість митрополита Іларіона в роки Другої світової війни, коли він очолив Холмсько-Підляську єпархію (1940–1944). Зокрема, в літературі знайшла відображення церковна діяльність І.Огієнка в її різнобічних аспектах: державницькому, культурному, видавничо-редакційному, навчально-освітньому тощо [1, 151-155; 4, 211-218; 7, 125-147]. А між тим, попередній досвід роботи, накопичений І.Огієнком, на церковній ниві став основою для вироблення засад українського автокефалізму у майбутньому.

Зазначимо, що неабияку роль у виборі життєвого шляху І.Огієнка, пов'язаного з церквою, відіграло родинне виховання. Саме завдяки йому в І.Огієнка заклалися міцні підвалини християнського світогляду ще з дитинства. За його спогадами, він повірив в Бога всією душею у 12 років, а познайомившись з Біблією ще за молодих літ, вже ніколи з нею не розставався [2, 12; 3, 115]. Відчутний вплив на формування релігійних поглядів І.Огієнка мав не лише той